

Historia języka w XXI wieku
Stan i perspektywy

Prace Naukowe

Uniwersytetu Śląskiego
w Katowicach
nr 3670

50 lat
**Uniwersytetu
Śląskiego**
w Katowicach

Historia języka w XXI wieku Stan i perspektywy

pod redakcją

Magdaleny Pastuch i Mirosławy Siuciak

przy współpracy

Kingi Wąsińskiej i Wioletty Wilczek

Redaktor serii: Językoznawstwo Polonistyczne
Bożena Witosz / Mirosława Siuciak

Recenzenci:

Władysława Bryła

Marek Cybulski

Stanisław Dubisz

Tadeusz Lewaszkiewicz

Radosław Pawelec

Alicja Pihan-Kijasowa

Elżbieta Umińska-Tytoń

Spis treści

Wprowadzenie (*Magdalena Pastuch* i *Mirosława Siuciak*) 11

I. Dylematy metodologiczne współczesnego językoznawstwa diachronicznego

Stanisław Borawski: Synteza dziejów polszczyzny a możliwości integracji badań 17

Magdalena Pastuch: Metoda czy metodologia? Współczesne potrzeby historii języka 32

Joanna Przyklenk: Pytając o zmianę językową. Językoznawstwo historyczne a socjolingwistyka 44

Mirosława Siuciak: Nowe perspektywy i zadania historii języka polskiego 55

Bogdan Walczak: Historia języka polskiego – subdyscyplina polimetodologiczna 65

Maria Wojtak: Genologia historyczna – stan, perspektywy, konteksty 74

II. Badania historycznojęzykowe a uniwersalne problemy lingwistyki

Aleksandra Janowska: Między stałością a zmiennością. Translokacje elementów kategorii językowych 89

Bronisława Ligara: Badania bilingwizmu (i wielojęzyczności) wybitnych nosicieli języka w przestrzeni języka polskiego: nowa subdomena historii języka? 97

Tomasz Lisowski: Intelktualizacja i jej pochodne: standaryzacja oraz grafizacja jako czynniki kształtujące polszczyznę literacką w początkach ery typograficznej 109

III. Źródła w badaniach diachronicznych

Renata Bronikowska, Aldona Przyborska-Szulc: Elektroniczny korpus tekstów polskich XVII i XVIII wieku (do 1772 roku) 129

Anna Just, Monika Opalińska: Rękopis w warsztacie historyka języka, filologa i wydawcy – reguła czy wyjątek? 136

Ewelina Kwapien: Wykorzystywanie elektronicznych baz danych do badań nad dziejami słownictwa 154

Magdalena Majdak: Elektroniczny słownik języka polskiego XVII i XVIII wieku IJP PAN 176

Krzysztof Maćkowiak: O źródłach metajęzykowych w badaniach nad zwerbalizowaną świadomością językową minionych epok 183

Jolanta Migdał, Agnieszka Piotrowska-Wojaczyk: Słowniki jako źródło do badań historycznojęzykowych 199

Jadwiga Waniakowa: Rola źródeł historycznojęzykowych we współczesnych badaniach etymologicznych 208

IV. Leksykologia i leksykografia

Ewa Deptuchowa: Warsztat współczesnego leksykografa historycznego 219

Włodzimierz Gruszczyński, Dorota Adamiec, Magdalena Majdak, Wiesław Morawski: Wybrane problemy semantyki historycznej. Definiowanie znaczeń w słowniku dawnej polszczyzny 229

Anna Grzeszak: O oryginalności polskiego działu słownika Lodereckera z 1605 roku 243

Joanna Kamper-Warejko: Kształtowanie się specjalistycznej odmiany języka na przykładzie leksyki z poradnika Piotra Krescencjusza 247

Dorota Kondratczyk-Przybylska: Analiza porównawcza pola leksykalno-semantycznego ‘kobieta w relacji seksualnej’ w dobie staropolskiej i współczesności 259

Dorota Kozaryn: Odkrywanie znaczenia w tekstach dawnych 270

Beata Kuryłowicz: Słownik historyczny jako źródło do rekonstrukcji dawnych sposobów myślenia o świecie 277

Agnieszka Piela: Polskie tradycjonalizmy 287

<i>Lidia Przymuszała</i> : O potrzebie badań nad frazeologią historyczną	299
<i>Beata Raszevska-Żurek</i> : Metaforyzacja wartości w dawnej polszczyźnie – konwencyonalność ujęć na przykładzie metafory POJĘCIE TO ROŚLINA wyrażonej leksemem <i>kwiat</i> (z derywatami)	312
<i>Piotr Sobotka</i> : Jednostka opisu języka dawnego	325
<i>Urszula Sokólska</i> : Terminologia „motylowa” w „motylniczych” dziełach naukowych XIX wieku	337

V. Polszczyzna regionalna i dialekty

<i>Katarzyna Konczewska</i> : Archaizmy leksykalne współczesnej polszczyzny grodzieńskiej (socjolektu szlacheckiego)	355
<i>Joanna Kulwicka-Kamińska</i> : Cechy archaiczne i regionalne w odnalezionym fragmencie rękopisu filomackiego przekładu Koranu na język polski	368
<i>Błażej Osowski</i> : Gwara i dialekt w perspektywie historycznej	381
<i>Halina Pelcowa</i> : Diachroniczny aspekt badań regionalnych	393
<i>Maciej Rak</i> : Między historią języka a dialektologią – słownictwo testamentów góralskich z XVII i XVIII wieku	402
<i>Katarzyna Sicińska</i> : Dylematy interpretacyjne badacza dawnej polszczyzny południowokresowej	415
<i>Bogusław Wyderka</i> : O nowej syntezie rozwoju polszczyzny na Śląsku	436

VI. Komunikacja. Genologia. Stylistyka

<i>Renata Bizior</i> : Perspektywa badawcza w pracy nad kazaniem 2. połowy XIX wieku	451
<i>Małgorzata Dawidziak-Kładoczna</i> : Stan badań nad prawnoustrojową i retoryczną odmianą komunikacji politycznej w I Rzeczypospolitej	466
<i>Józef Kość</i> : Projekty wzorcowej komunikacji językowej w sądach miejskich XVI wieku	479
<i>Leonarda Mariak</i> : Korespondencja prywatna jako przyczynek do badań języka osobniczego (na podstawie listów prywatnych Henryka Sienkiewicza)	489
<i>Joanna Okoniowa</i> : O kształtowaniu się stylu popularnonaukowego na przykładzie XVII-wiecznego dzieła Erazma Sykstusa <i>O cieplicach we Śkle</i>	507
<i>Danuta Ostaszewska</i> : O kierunkach genologicznych transformacji – w poszukiwaniu zmian w przestrzeni kształtowania się komunikacji społecznej	517

<i>Artur Rejter</i> : Onomastyka literacka wobec tekstologii i teorii dyskursu – perspektywa historyczna	533
<i>Agnieszka Szczaus</i> : O trudnościach interpretacyjnych tekstów naukowych i technicznych doby średniopolskiej	546

VII. Wiedza historycznojęzykowa w kształceniu uniwersyteckim

<i>Marcin Maciołek</i> : W trosce o skuteczne nauczanie gramatyki historycznej języka polskiego	559
<i>Barbara Mitrenga</i> : O relacji mistrz – uczeń w kształceniu historycznojęzykowym	574
<i>Ewa Oronowicz-Kida, Agnieszka Myszka</i> : „Na tropach przeszłości języka” – czy gramatyka historyczna może być interesująca dla podejmujących studia polonistyczne	589
<i>Kinga Wąsińska</i> : Język jako archiwum kulturowe – konteksty śląskiej dydaktyki polonistycznej (na przykładzie „Dworzanina polskiego” Łukasza Górnickiego)	599
<i>Ewa Woźniak</i> : Nowy wybór tekstów do historii języka w dydaktyce uniwersyteckiej	605

Komunikaty

<i>Leszek Bednarczuk</i> : <i>Polski słownik etymologiczny</i> Profesora Witolda Mańczaka	615
<i>Tomasz Mika, Agnieszka Słoboda</i> : Wyrażenia funkcyjne w średniowiecznej polszczyźnie z perspektywy składniowej	628

Pokłosie dyskusji panelowych

<i>Krystyna Kleszczowa, Tomasz Mika</i> : Wyzwania badawcze i metodologiczne lingwistyki historycznej. Refleksje po dyskusji	639
<i>Stanisław Borawski, Bernadetta Niesporek-Szamburska</i> : Dyskusja panelowa. Nauczycielskie zadania historyków języka wobec narodowej wspólnoty komunikatywnej dawniej i obecnie	653
<i>Magdalena Jurewicz-Nowak</i> : Głos pierwszy... Nauczycielskie powinności historyka języka względem wspólnoty narodowej	657
<i>Stanisław Koziara</i> : Głos drugi... Jest wiele możliwości ocalania wiedzy historycznojęzykowej...	660

<i>Jolanta Klimek-Grądzka</i> : Głos trzeci... Kształcenie historycznojęzykowe na studiach edytorskich	663
<i>Dorota Szagun</i> : Głos czwarty... Nauczać dziejów języka polskiego...	666
<i>Mirosława Wronkowska-Dimitrowa</i> : Głos piąty... Rola nauczycieli polonistów w rozwijaniu zainteresowań historycznojęzykowych uczniów, w ich wychowaniu ku łączeniu przeszłości z teraźniejszością – także w języku ojczystym	669
<i>Helena Synowiec</i> : Głos szósty... Problemy przeszłości językowej w edukacji polonistycznej w szkole (spojrzenie dydaktyka)	673
<i>Waldemar Podkidacz</i> : Głos siódmy... Historia języka polskiego w szkole. Refleksje praktyka	678
<i>Irmina Kotlarska</i> : Głos ósmy... Odświeżać kanony tekstów dawnych...	682
<i>Iwona Pałucka-Czerniak</i> : Głos dziewiąty... Samokształcenie w pracy historyka języka polskiego	685

Uroczystości nadania Instytutowi Języka Polskiego imienia Ireny Bajerowej
Symposium *Non omnis moriar*

Wprowadzenie (<i>Magdalena Pastuch</i> i <i>Mirosława Siuciak</i>)	691
Wystąpienia okolicznościowe	693
<i>Leonard Neuger</i> : Występ przyjemności uczonego	693
<i>Mateusz Turlej</i> : Miejsca pamięci Zenona Klemensiewicza	698
<i>Aleksandra Niewiara</i> : Wesół był Polak. Z rozważań nad pojęciami kluczowymi kultury polskiej. Antonimia i pojęcia spolaryzowane	703
Głosy wspomnieniowe	714
Profesor Stanisław Borawski	714
Profesor Krystyna Heska-Kwaśniewicz	715
Profesor Jadwiga Puzynina	716
Profesor Henryk Wróbel	718
Profesor Stefan Zabierowski	719
Profesor Jadwiga Zieniukowa.	721

Wprowadzenie

Historia języka jest dyscypliną o najdłuższej z wszystkich dziedzin lingwistyki tradycji badawczej, kumulującą na przestrzeni lat prace i przemyślenia wielu uczonych, dzieła przełomowe, wybitne oraz tysiące drobniejszych analiz. Jest dziedziną, która wciąż trwa mimo zmieniających się uwarunkowań zewnętrznych, mód naukowych oraz nowych paradygmatów badawczych. Nie pozostaje wobec tych zmian obojętna, chociaż materiał badawczy pochodzący z przeszłości jest stały, zwiększa się tylko poziom jego dostępności. Mając na uwadze tę niezwykłą żywotność dyscypliny, katowickie środowisko lingwistyczne postanowiło zorganizować pierwszy w dziejach polskiej lingwistyki Kongres Historyków Języka, który w założeniu miał się stać miejscem spotkania i wymiany myśli wszystkich badaczy zainteresowanych problematyką historycznojęzykową. Źródłem idei Kongresu było przekonanie, iż potrzebna jest konsolidacja środowiska, które, łącząc tradycję badawczą z nowoczesnością myśli, ma wiele do zaoferowania w kwestiach merytorycznych, metodologicznych i dydaktycznych. Ze względu na rangę wydarzenia mile widziane przez organizatorów były wystąpienia o charakterze ogólnym, problemowym, syntetyzującym, chociaż nie zabrakło też miejsca na kwestie szczegółowe. Jednym z celów, jaki wyznaczili sobie organizatorzy, było pokazanie, że problematyka historycznojęzykowa może być także ujęta w nowoczesne formy przekazu, dlatego też oprócz licznych wystąpień referatowych zaplanowano sesję posterową oraz dyskusje panelowe.

Uniwersytet Śląski wydał się miejscem szczególnie predestynowanym do zorganizowania takiego przedsięwzięcia ze względu na tradycje badawcze Instytutu Języka Polskiego, nieustannie podtrzymywane przez kolejne pokolenia historyków języka. To niezwykle wydarzenie zostało połączone z uroczystością nadania Instytutowi imienia Ireny Bajerowej, która całe swoje życie zawodowe związała z katowickim ośrodkiem, wykształciła liczne grono badaczy

podjmujących problematykę historycznojęzykową oraz nadała ton badaniom prowadzonym przez lata w Instytucie. Ważnym wydarzeniem związanym z tą uroczystością było sympozjum *Non omnis moriar* poświęcone Irenie Bajerowej, a wzięli w nim udział oprócz uczestników Kongresu i władz uniwersyteckich także przyjaciele i rodzina Pani Profesor.

Niniejszy tom stanowi pewnego rodzaju relację z Kongresu Historyków Języka, który odbył się w Katowicach w dniach 13–15 kwietnia 2016 roku pod hasłem *Językoznawstwo historyczne – w trosce o przyszłość, w poszanowaniu przeszłości*. Wydarzenie spełniło zakładane cele, ponieważ wzięło w nim udział nader liczne grono lingwistów podejmujących problematykę historycznojęzykową, reprezentujących 24 polskie ośrodki badawcze oraz osoby z zagranicy. W trakcie Kongresu wygłoszono 72 referaty, odbyła się też sesja posterowa, na której zaprezentowano 11 plakatów badawczych, ważnym wydarzeniem naukowym były ponadto dwie dyskusje panelowe.

Układ publikacji, którą przedstawiamy Czytelnikom, odzwierciedla przebieg wydarzeń kongresowych, dlatego też można w niej wyróżnić kilka części. Największą stanowią artykuły powstałe na podstawie wygłoszonych referatów. Podział tematyczny tekstów zarysował się w sposób naturalny, a dość istotne dysproporcje między poszczególnymi jednostkami kompozycyjnymi wynikają z indywidualnych zainteresowań badawczych uczestników Kongresu. Najwięcej uwagi poświęcono zagadnieniom leksykalnym oraz ujęciom leksykograficznym. W tomie znalazły się też refleksje o charakterze ogólnym, dotyczące problemów metodologicznych oraz funkcjonowania i dalszego rozwoju dyscypliny, niektóre artykuły poświęcono uniwersalnym problemom lingwistycznym rozpatrywanym na podstawie materiałów historycznych, w innych pojęto problem źródeł wykorzystywanych w badaniach diachronicznych. Osobną część stanowią historycznojęzykowe rozważania prowadzone z perspektywy regionalnej i dialektalnej, niektóre teksty oscylują z kolei wokół problemów komunikacji językowej w aspektach genologicznym i stylistycznym, a kilka artykułów poświęcono sposobom krzewienia wiedzy historycznojęzykowej w kształceniu uniwersyteckim. Zaznaczyć należy w tym miejscu, że część prezentowanych na Kongresie plakatów naukowych została przetransponowana przez autorów na artykuły, z konieczności nieco krótsze, ale stanowiące integralną całość z dołączonymi ekspozycjami plakatów.

Ponieważ niniejszy tom stanowi swoistą relację z wydarzenia naukowego, nie mogło w nim zabraknąć tekstów omawiających wygłoszone na Kongresie komunikaty, a także poświadczeń przeprowadzonych dyskusji panelowych. Pierwsza z nich, koordynowana przez prof. dr hab. Krystynę Kleszczową oraz prof. UAM dr. hab. Tomasza Mikę, dotyczyła wyzwań badawczych i metodologicznych lingwistyki historycznej. Wzięło w niej udział 7 panelistów oraz licznie zgromadzona publiczność. Debatowano nad kondycją i miejscem historii języka polskiego we współczesnej humanistyce oraz próbowano ustalić, co – wobec

trudnej do ogarnięcia różnorodności i wielokierunkowości badań – jest głównym celem dyscypliny. W drugim panelu dyskusyjnym, prowadzonym przez prof. dr hab. Bernadettę Niesporek-Szamburską oraz prof. dr hab. Stanisława Borawskiego, wzięło udział 9 panelistów. Ta debata na temat roli językoznawstwa diachronicznego w dydaktyce akademickiej, szkolnej i szerzej – w budowaniu myślenia wspólnotowego i w kształtowaniu narodowej kultury – odbyła się pod tematem przewodnim *Nauczycielskie zadania historyków języka wobec narodowej wspólnoty komunikatywnej dawniej i obecnie*. Ze względu na wysoką rangę tych przedsięwzięć omówienie debat panelowych znalazło się w niniejszym tomie. Nie zostały one przedstawione w sposób jednorodny, ponieważ pozostawiono swobodę wypowiedzi osobom prowadzącym i koordynującym dyskusję, jak też uczestnikom paneli.

Odrębną część niniejszej publikacji stanowi relacja z uroczystości nadania Instytutowi Języka Polskiego imienia Ireny Bajerowej. Ponieważ było to wydarzenie bardzo ważne i stanowiące pewną całość, postanowiono je zamknąć w osobnej jednostce kompozycyjnej opatrzonej wstępem. W części tej zamieszczono opracowane przez autorów wersje wystąpień na poświęconym pamięci Profesor Ireny Bajerowej sympozjum *Non omnis moriar*, jak również przytoczono głosy wspomnieniowe.

Mamy nadzieję, że ta obszerna publikacja pozostanie świadectwem ważnych wydarzeń, źródłem wiedzy dla osób, które nie uczestniczyły w Kongresie, a nade wszystko – że zamieszczone tutaj teksty staną się inspiracją do dalszych badań i rozwoju naszej dyscypliny.

Magdalena Pastuch i Mirosława Siuciak

Redaktor
Katarzyna Wyrwas

Projektant okładki
Agata Augustynik

Redaktor techniczny
Małgorzata Pleśniar

Korektor
Lidia Szumigala

Łamanie
Barbara Wilk

Copyright © 2018 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336

ISBN 978-83-226-3137-9

(wersja drukowana)

ISBN 978-83-226-3138-6

(wersja elektroniczna)

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Ark. druk. 45,25 + 5 wkładek. Ark. wyd. 56,0.
Papier offset. kl. III, 90 g. Cena 76 zł (+VAT)

Druk i oprawa: „TOTEM.COM.PL Sp. z o.o.” Sp.k.
ul. Jacewska 89, 88-100 Inowrocław